

REALNOST IN FANTASTIKA V SLOVENSKEM ROMANU 20. STOLETJA

V štirih izbranih romanih se realistični oblikovalni pristop prepleta s pristopom fantastike. Epski subjekti so odvodni življenjske resničnosti in odvodni domišljije, ki se svobodno poigrava z elementi njihovega življenja, z njihovo časovno in prostorsko vezano in nevezano bitnostjo. Fantastika besedil temelji na ljubezenski strasti/hrepenenju in na strasti po oblasti; ti strasti stopnjuje in preoblikuje v očarljiva in zmrzljiva stanja in zveze in komaj kje vpelje duhove, prikazni, demonska bitja. Romani so: *Alamut* (1938) Vladimirja Bartola, zgodba o orientalskem satrapu Hasanu ibn Sabi in njegovih prevaranih junakih; *Divje jezero ali življenje in smrt lepe Vide* (1997) Jožeta Felca, v osnovi ljubezenska zgodba, ki se začne (po ljudski baladi) leta 1004, konča pa z aktualno politično konotacijo leta 1991; *Skarabej in vestalka* (1997) Ferija Lainščka, kjer isti epski subjekt doživlja obe ljubezni, svojo in ljubezen moškega, igra realnosti in fantastike pa je še posebej zanimiva v romanu *Smrt na počitnicah* (1997) Igorja Torkarja.

slovenski roman 20. stoletja, fantastika, realnost, ljubezen, oblast, V. Bartol, *Alamut*, J. Felc, *Divje jezero ali Življenje in smrt lepe Vide*, F. Lainšček, *Skarabej in vestalka*, I. Torkar, *Smrt na počitnicah*

In the four novels selected, the realistic compositional approach is intertwined with the fantasy approach. The epic subjects are the outlets of life reality and of imagination, which freely plays with the elements of the subjects' life, with their existence that is bound and unbound by time and space. The fantasy of the texts is based on erotic passion/longing and on passionate desire for power. These two passions are enhanced and transformed into enchanting and awe-inspiring states and relationships, yet only rarely are spirits, ghosts and demonic creatures introduced. The analyzed novels are: *Alamut* (1938) by Vladimir Bartol, the story of the Oriental satrap, Hasan bin Sabbah, and his deceived warriors; *Divje jezero ali življenje in smrt lepe Vide* (1997) by Jože Felc – basically a love story, which starts (according to the folk ballad) in 1004 and ends with a topical political connotation in 1991; *Skarabej in vestalka* (1997) by Feri Lainšček, where the same epic subject experiences both loves, i.e., her own and the love of a man; *Smrt na počitnicah* (1997) by Igor Torkar with a particularly interesting interplay of reality and fantasy.

20th c. Slovene novel, fantasy, reality, love, power, V. Bartol, *Alamut*, J. Felc, *Divje jezero ali Življenje in smrt lepe Vide*, F. Lainšček, *Skarabej in vestalka*, I. Torkar, *Smrt na počitnicah*

Slovenski roman je v 19. stoletju oživil dve fantastični bitji, mitično ženo lepo Vido in biblijskega Abadona. Oba je na prelomu stoletja porabil tudi Ivan Cankar v

prozi in drami, demona kot umetnika, ki v dolini šentflorjanski kritično zavrača njene zmaličene vrednote, Vido pa kot simbol človekovega hrepenenja po sreči ter po osebni in narodni svobodi.

V 20. stoletju imamo več romanov z obema mitoma in še z drugačnimi fantastičnimi bitji. Zanimajo nas štirje romani: *Alamut* (1938) Vladimirja Bartola, *Divje jezero ali življenje in smrt lepe Vide* (1997) Jožeta Felca, *Skarabej in vestalka* (1997) Ferija Lainščka in *Smrt na počitnicah* (1997) Igorja Torkarja.

Demonski zvodnik v fantastični zgodbi *Alamut* je orientalski satrap Hasan ibn Saba. V 11. stoletju si oblikuje slepoverne vojščake, »mučence za sveto vero«, za izmailstvo, in si z njimi ustvari obsežno državo. S kakšno fantastiko jih obvladuje? Odločilna oblika fantastike pri njegovem državnopolitičnem opraviilu je bajka o rajju, v katerem se duša pod vplivom hašiša »koplje v blaženosti« ljubezni. Hašišna kroglica je ključ v ljubezenski raj, samo v njem in prav nič v realnosti morejo in seveda smejo vojščaki doživljati žensko in ljubezensko razkošje. Ključ ali kroglico drži v rokah Seiduna, Prerok, »sveti mož« Hasan, on jim ga izroča, jim poveča pogum in obdari s čudežnim junaštvom: pripravljani so pred sovražno vojsko storiti tudi samomor, zato da si zaslužijo vstop v rajski vrt. Jusuf in Sulejman storita zmrzljiv samomorilski prizor, ki presega tudi najbolj žgočo domišljijo grškega trageda.

Skratka, Hasan ali »sveti mož«, ki »vse vidi in vse ve« in tudi vse sme, Hasan vladar – hudodelec izrabi fantastiko za kovanje »novega človeka«, nekritičnega hlapca. Oblika njegove fantastike je racionalna, tvorba čistega razuma, obenem pa dovolj živ umetniški element: poetizira slo po oblasti, vezana je na pomembnosti tistega, kar preustvarja, preustvarjati pa pomaga trdnjavo Alamut v središče velike države. Trditi moremo, da je alamutska zgodba zgodovinska in obenem nadčasna metafora o svetovnonazorskih in ideoloških zvodnikih, ki se jih ni manjkalo ne v 11. ne v 20. stoletju, ne manjka se jih danes in človeštvo bodo slepili, dokler bo živelo.

Roman *Divje jezero ali življenje in smrt lepe Vide* opisuje mitsko bitje kot junakinjo enkratne, narodove in vsečloveške resničnosti. Sobivajoči avtor doživlja njeno »divjo lepoto« časovno neomejeno v širokem evropskem prostoru, spremlja jo pri duhovnih veljajah in na cesarskih dvorih. Zgodba se začne v morju pri Devinu, kjer Vida nevede razburi brata Jana s svojo nagoto. Hrepenel bo po njej in jo sovražil, ker je rodila otroka grdemu starcu Vislavu. Ugrabi jo črnc, Jan in Vislav jo bosta iskala od leta 1004 do 1945, sinčka pa bo tačas varovala starka Leandra.

Vidina odisejada se začne v Španiji, kjer sreča grbavca Polikarja iz domačih krajev in se mu zlaže, da so njenega sinčka pokopali v fantastičnem jezeru, sama pa je za doviljo španskega kraljeviča. Polikar ji prebudi temeljni arhetip: da je življenje potovanje in da vsak človek nekaj išče. Kaj išče in kam potuje, po čem hrepeni? Ker je samo dom in pot do njega pramotiv hrepenenja, postane vprašanje »po kateri poti domov« dramatična gonilna moč Vidine odisejade. Kolumb, Luther, Sebastian Bach, Marija Terezija, Napoleon so njene duhovne in ljubezenske postaje. Na

Dunaju se sreča tudi z Miklošičem, ki jo odločno napoti domov: »Dom, dom poiščite, potem boste večni.« V Ljubljani sreča Ivana Cankarja, poeta, ki je študentom na Dunaju pripovedoval, da ga obiskuje ženska, ki ji bo dal ime Lepota. Vida ga spomni, da ji je na Dunaju rekel, da je »utelešeno hrepenenje« in še »da sem domovina pravzaprav jaz«. Vida se hoče vključiti v narodnozgodovinsko prelomnico, župan Hribar pa jo odvrča od sanj, ker je vsaka sanjska predstava o življenju sprta z resničnostjo – tudi sanja o harmoničnem soživljenju treh južnoslovanskih narodov.

Medtem starka Leandra pripelje Vidinega sina Janeza na Dolenjsko, po fantastičnem času brez meja je star kar 950 let. Leta 1952 živita z mamo Vido pri Velikih Laščah. Janez pride leta 1966 v mestno šolo, na Titov rojstni dan postane član ZK, Vido pa po navodilu okrajnega sekretarja spravijo v psihiatrično kliniko/v norišnico.

Skratka, Vida, Vislav, Jan in Janez so enkrat pravljica, drugič pa realna bitja, vpeta v zgodovino. Na poljih fantastike doživljajo stoletja in davne osebe, ujeti v konkreten čas opravljajo preverljiva dejanja. V povojnem času je Vida spoznana za brezosebno/zmedenko, in taka spremlja sinovo politično kariero. Čeprav bi za Janeza našli model, sta mati in sin vendarle zgolj dialektični pesniški podobi, ena podoba je tisočletna, druga štiridesetletna.

V romanu *Skarabej in vestalka* socializem razlasti varšavskega Poljaka, da z družino pobegne v Ameriko in tam zavrže ženo. Triletna hčerka Karla ostane pri materi, pri tragični heroinji, ki staršem na Poljskem prikriva svojo nesrečo in svoj poraz zgosti v balado »Vse bo še, kot je bilo«, v balado, ki poje o ženski zvestobi in moški nestanovitnosti. Balada se spremeni v Karlino duševno motnjo, v melodijsko sanjsko preganjalko. Dekle nazadnje ne ve, ali je pesem materina ali je njena – ali je resničnost strašnega sveta onstran, za zastorom zavesti, ali je strašni svet zdaj in tukaj. V tej zmedi se zaljubi v Esterja, ki jo proda psihiatrijski mafiji, plenilcem duš, da bi jo zmaličili v senzitivko ali srednico z onostranstvom. Skarabeji pač ne vejo in ne bodo vedeli, da je vestalka. Po dolgih vajah jim vendarle uspe, da Karla v sanjah doživlja deklico NJO.

NJO je zrcalna podoba nje same, je Karlin samoodsev. Posebno fantastičen samoodsev je prizor, kako NJO rodi dvojčka. NJO je povsem zbegana in šele po rojenju pomisli na moškega. In kdo je njeni moški, kdo skrivnostni oče? Neznana ženska Agneš ji pove, da dvojčka sploh nista več njena, nista le znamenji nekoga, ki se bojuje pod goro Ataj, ime mu je Darda in je gospodar vseh vzdihov in utripov. Skratka, NJO je poslej ujeta v skrivnostni in strašni svet fantastičnih bitij in različnih plemen/surovih skupnosti, ki druga drugo napadajo in žrejo. Strašni svet je poln sovražnih bitij, knezov, vladarjev, v njem gospodarijo magi/čarovniki s svojimi ideologijami in nevarnimi spiritualističnimi šolami. V njem je tudi germanski mit, »moška zveza Gospodarji ognjev«, v kateri je bil včlanjen Hitler, tisti, ki je uspel organizirati »največjo žgalno daritev Satanu«. NJO si hoče zdaj prisvojiti knez Butor iz gjirkoškega plemena, vendar mu volkova še pravočasno pregrizneta vrat.

NJO nazadnje uspe pobegniti iz strašnega sveta za zastorom zavesti, to je Karla se uspe vrniti v tok svoje stvarne, begunske zgodbe in z letalom iz Amerike pristati v Švici. Njena realna/stvarna in fantastična zgodba se končujeta z balado »Vse bo še, kot je bilo«, z balado, ki nima konca.

Feri Lainšček pravi, da sta mistika in umetnost boj proti smrti. V njegovi pripovedi je veliko smrti in pokolov, v njej življenje žre življenje. Bralec pa preko fantastične komponente spozna, da je Skarabej in vestalka umetniško prepričljiv upor proti človeškemu mednarodnemu vsežrtju.

In še četrti roman *Smrt na počitnicah* (1997) Igorja Torkarja in peti *Nimfa* (1999) Vlada Žabota in ... romaneskno polje realnega in imaginarnega se v slovenski umetniški besedi konec 20. stoletja opazno širi. Toda oglejmo si – nekoliko podrobneje – le še igro realnosti in fantastike v romanu *Smrt na počitnicah*.

Za izhodiščno in obenem za središčno točko si je avtor izbral »oseko bivanja« ali duševni trenutek, ko se usihanje in ključovalna radoživost zgostita v stvariteljni zrelosti, ko se spomin oklepa nepozabljivih prizorov, soočanj s seboj in z bližnjikom, z ustanovami, ideologijami, s svobodo in sužnostjo, s pravico in krivico, krivdo in nedolžnostjo.

Analitično-sintetična risba s točke »bivanja v oseki« je navezana na stvarna življenjepisna oporišča, nanje se vežejo pripovedovalčevi samogovori in pogovori, tudi pogovor z Morano/Smrtjo in boginjo norosti Norino ter z neimenovanimi bogovi. Z njih in nad njimi valovijo njegove halucinacije, realistične vzmeti fantastike, številnih balad o smrti in vitalističnega upora. So vrelišča smeha, humorja, ironije, satire in grotesknega, so živahen poligon v slovenskem romanu še nepoznanega hkratnega mrtvaškega in plesa radoživosti.

Eksistencialno in esencialno podobo sodobnosti uokvirja v folklorno zgodbo o veselem vinogradniku, ki je v davnini zabil žejno smrt v sod, da naj se do smrti napije. Fantastično dejanje postavi v Prolog, v Epilogu pa ga dopolni z vinogradnikovim nasprotnim dejanjem, da namreč smrt izpusti iz soda in se tako maščuje zetu, ker mu je žejnemu odmaknil kozarec vina. Svobodna smrt zažene burko, kosi vsepočez, seveda tudi po vsakršni »gosposki«. Več kot primerna je ta pravljica fantastika za uvod in za konec človeškega večnega mrtvaškega in vitalističnega plesa ter avtorjevega radoživega in pokopališkega smeha.

V strahu pred smrtjo prebira *Ep o Gilgamešu*, v katerem se orientalski kralj bojuje za nesmrtnost in hoče premagati smrt. Valentin samo v sanjah ne čuti oseke bivanja, v njih posluša vesele pesmi, predvsem pa govorce tragikomičnih halucinacij. Sanje ga odpeljejo iz »spalnice«, odpirajo mu neomejene prostore in vsakršne osebe, tudi pokopališke, tudi srečanje z Adamom/Hudičem, ki vstane iz groba, izza vogala nagrobnika pa se mu »izvogali Morana«. Zaljubljenca skleneta oditi na počitnice na morje. Adam pozna profesorja črne magije Wolfanda, svojega »brata«, ki je s pomočjo pisatelja Bulgakova z naravnimi silami, nevihtnimi strelami, deževnimi nalivi in povodnjimi osmešil diktature 20. stoletja. Nenadoma se vzdigneta kot astralni telesi in odletita v Valentinovih sanjah v veselje.

Valentin se v sanjah zgrozi: ali bo tudi sam »poskusna snov astrofizike«, ko je brezdušnih pokvarjencev zmerom več in ko se človeštvo zmerom hitreje stara/usiha. Vzorec usihanja je tudi rdečelasec, član »zlate mladine«, prostak s potrganimi erotičnimi besedami, ki se pred avtobusom norčuje iz Morane. Adam mu vrne z enakim žargonom: »... ti – jalov klinc – bjek!« Pred avtobusom se gneto »stonogi potniki«, avtor jih snema kot zmaličene barvne naslikave. »Zamorec pobliskava s srebrastimi očmi ... oklepa zelenoblede dolgočasno, ki v pesti krčasto stiska nagnito banana«. Adam pa se šali z Morano, da »šofer preveč koketira s SMRTJO in ima srečo, da si na počitnicah.« Obljublja ji, da se bosta še zabavala ob »šok komedijah«. In prva med njimi? Iz naharmonikanega avta »se prijegulji« gospodična s slengom: »Ful dobr. Sm že misla de naj bo kr razpacial ke pod trebuh avtobusa.« V mozaik halucinacij vstopi tretja velika igralka: Norost – junakinja Erazma Rotterdamskega. Boginja norosti osrečuje ljudi s slepili, obvlada Morano, hipnotizira in zmede jo že na prvi dan njenih počitnic. Sama se opiše z visokimi besedami:

Povsod čaščena, povsod zaželjena. Svet ohranjam v teku. Vrtenje vrtanja v srca in duše. Nihče ne bi prenašal nikogar, če ne bi jaz poskrbela, da varajo drug drugega in da se hkrati drug drugemu prilizujejo. S slepili osrečujem ljudi. Bolj ko slepo visijo na svojih strasteh, bolj ko nespametno noro živijo, bolj so srečni. Zgodovina človeštva to dokazuje! Brez norosti ni sončnega življenja! Pravičniki, nestrastni svetniki vseh barv niso normalni ljudje! Le kdor bega v norost je naraven človek. Norost, gonilo vseh človeških uspehov. Slavne kreposti sveta: jasnost, resničnost, poštenost, pravičnost so le zato, da človeku – ki se po njih ravna – zagrenijo življenje! Celó Sofoklej pravi: Edino v nespameti je življenje znosno prijetno! In še nekaj! Gospodične: Resničnost, Poštenost, Pravičnost so umrljive. Minljive. Edino jaz, NORINA, boginja norosti, sem nesmrtna. Večna!

Hudiču in Morani se v hotelu »prisesa seksi oblečena Beba«, začnejo se erotične noči. Med Bebino stokanje ob Hudiču priburijo »zvoki večerne Ave Marije«, ki dopolnijo estetsko polje zgodbe z grotesknim, z mešanico prostaškega in vzvišeneega. Hudiča in seksualke in Norinega srebrnosmehnega citata: »Povem vam zaupno brez prič, / smešen in nor je celo Hudič, / ko na cipici seksat želi, / ko ave Marija zvoni.« V krožnico erotičnih veselosti vstopi še hotelski strežnik Bepo, kmalu pa še namišljeni goljufivi doktor Danilo Rabar. Valentin medtem išče v labirintu razuma in človeških modrosti kakšno odrešilno spoznanje o temeljnem vprašanju: odkod, zakaj in kam. Neka ljudska balada trdi, da se mladost na sejmu prodaja starosti, da je takšen pač tek narave. Sicer pa kaj, če je vse iskanje zamanski trud. Hudič in Majda prebirata Črne bukvice, polne nasmejanih paradoksov, npr.: bodi nezvesta čimprej, če ne te bo fant prehitel. Imej rada minljive stvari. Recimo: življenje. Valentin še naprej hlasta po ljudskih baladah z motivom smrti, zbira jih za francoskega učenjaka, ki pripravlja evropsko antologijo ljudskih balad z motivom smrti. Napiše tudi svojo humoristično balado *Grenka smrt na duri kluka*, v kateri smrt zavrne junaka, ki jo hoče speljati na druge, tudi na svojo lepo ženo, in ga najbrž »useka za

vrat«. Ob tej samozafkljivi nepopustljivi oseki/sekulji bivanja ostane Valentinu le »utrujen smehljaj«.

V eksotični psihoteater vstopi »obmorski Adonis«, doktor Danilo Rabar, Beba ga oplazi s »saharinskim nasmehom«: »Kul zanimiu, a doktor ste? Jest sm pa Beba ... Use inštrumente ksa m pri mojem (psihokardiološkem) foh potrebn, obvladam d best!« Tudi Adam se našopiri in se predstavi: »Sem dohtar Adam Poklenk.«

Med erotični psihoteater Bebe in Adonisa vstavi Valentin svojo depresijo, svoj oksimoron »na begu skozi sebe ... nemo kričanje v prazno dušo«. Izpraznili so mu jo »nasilneži enoumja v krivičnem zaporu pred 50-timi leti«. Norina ga draži, prihipnotizira mu čredo črnih kobil, na katerih stari in mladi kričijo in jočejo v »večni bitki za biti – ne biti.« Naigrava mu nove in nove privide, ker »le novi svet je znosen«. A kakšen? Narekuje mu ljubezenske fraze Danila in Majde in groteskno sliko, kako se bolniki v prenatrpani bolnišnici na pisk hkrati in mehanično obračajo na levo in desno. Beba klata svoj sleng, Adam je primarij: bolnišnica – norišnica ali ulica – norišnica, na kateri okostnjaki kriče od lakote, ker smrt ne dela. Norijo tudi mitični igralci: Morana Danila ne ubije, posmehne se mu, »bo oče njenega otroka«, otrok pa je smrten. Danilo in Beba se razgreto ljubita, Morana in Adam pa hušknetata v veselje. Tragikomična kriminalka se je razpletla: halucinacijska bitja se razbeže in »počitnic« je konec, »počlovečena« smrt bo, kot v ljudski baladi, spet delala med ljudmi. Adam/Hudič se vrne iz abstraktnosti in bo spet obsedel ljudi, saj je že v Bibliji junak, ki polemizira z bogom in razkazuje svoje kraljestvo. Valentin bo oba počlovečenca vzel v drugo poglavje, med svoje halucinacije, monologe, dialoge s seboj in z barbarskim časom krematorijev.

Sledijo Valentinove psihometamorfoze ali preobrazbe, ki bivanje bogatijo s fantastiko: Mlad Valentin je metulj in razkuštranec, potem je gosenica, nato Belin in nazadnje hrapava gosenica ali Smrtoglavec. In kaj drugega kot fantastika je znamenita trojka: Oče Smrtoglavec – Sin Belin – in Sveti duh v mladosti Modrin.

Toda in vsemu navkljub: biti »molčeč in boječ« pelje v malodušnost, ki ne rešuje človeštva, ne pelje v raj. Nujni so navdušenci, revolucije. Ne, naštetu ni avtorjeva »jalova, sklerotična ironija«, je izraz visoke etike tistega goloba iz predvojnega soneta, ki »ne more z jastrebi živeti.«

Razkuštranec zagleda v taborišču nagega človeka.

Na glavi črn klobuk. Koža nagega človeka je mrliško bela, da je črn klobuk še bolj črn. Je to kakšna onstranska šala, slepilo, črni humor ta nag stoječi mrlič s črnim umetniškim klobukom? Zmedena tesnoba vodi pogled po skeletu do obraza. Saj ni mogoče ... glava je živa, prisežem, da kima in klobuk se pri tem ziba in obraz ni mrliško bel. V njem je rdečica življenja. Živi. Veliko izbočeno čelo, pod njim majhen, rahlo kriv nos, na koncu stisnjen v nekakšno trnasto kapljo. V lučkah majhnih oči sijeta milina in otožno vesel nasmeh, ki se skriva tudi v koticčkih ozkih ustnic. Brada je žensko gladka. Saj to je ... prepoznam ga ... ampak molčal bom, molčal ... razkuštrancu ne bom povedal, da je to moj prijatelj ... Ludvik ... Pisatelj,

ki je umrl. Umrl srečen, ker se ni mučil z umrtjem sam. Pri tem so mu pomagali – z blatenjem njegove človečnosti – nepravični pravičniki stalinasti!

Potem zagleda koščene otroke, zločinstva, ki jih je počel rasni subjekt. Največji zločin pa je molk, je epidemija molka in zamolčevanja teh in drugih hudodelstev, ki jih počenjajo takšni in drugačni osvoboditelji človeštva. Avtor spesni na molk zbadljivko z 29 verzi.

»Zelena mapa« ali zapiski za roman Dachau vsebujejo srhljive »lagerske in zaporniške spomine«, poglede na mavrico lagerske duše in davinskih pesnikov na smrt. Hebrejski pesnik npr. pravi, da rojenice premagajo smrt. Perzijec Omar Haman, da je svet šahovnica, na kateri se smrt igra z ljudmi. Ezop: v basni Starec in smrt prosi starec smrt, naj mu pomaga nesti breme drv. Hafis pa bi umrl šele brez besed, v njih so namreč njegove misli, v njih njegov jaz in ga »za ta in oni svet ohranjajo«.

Prav nazadnje še vprašanje, odkod Torkarjeva »plima smeha« in veličastna hvalnica Smehu, ki ga ne premaga niti Smrt? Razumljivo, da je alfa in omega te vitalistične drže – metaforično – kraški radič solatnik. Pisatelj pa rad priznava tudi svojega velikega češkega sorodnika in mednarodnega agenta Smeha – Jaroslava Haška in njegovega znamenitega Švejka. Morda je kar rojen v njegovem humorističnem romanu ... in je potem kar Švejkov brat, kakor je »Smeh Švejkov dvojnik«. »Smeh je moj drugi Jaz in sam sem propagandist anarhista Smeha«, pravi Torkar o sebi, »Ej Valentin, pisatelj samohodec ... v kakšnem trojnem sonetu, drami ali romanu ... mogoče ne boš umrl ...« V bratstvu s Švejkom – Smehom si upa preživeti tudi smrt, ki pove v sklepni humoristični baladi:

In Smrt se je smejala, votlo vpila:
Za vekomaj Življenje sem ubila!
Potem v pepelu trudna je ležala.
Ko stara domišljavka je zaspala,
Naenkrat iz pepela v nos ji vzklije
ZELEN BRŠLJAN – Moj smeh planet oblije!!